

*Камишова Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри германської філології**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

## ГАСТРОНІМІЧНИЙ КОД В ПАРЕМІЙНОМУ ФОНДІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

**Анотація.** Статтю присвячено дослідженню паремій англійської та української мови як засобів відображення гастрономічного коду культури. У статті надається визначення поняття «код культури» та характеризується гастрономічний код культури. Ключова увага приділяється в статті порівняльному аналізу англійських та українських гастрономічних паремій як засобів відображення особливостей характеру, менталітету, національних рис британців і українців.

Порівняльний аналіз паремійних одиниць англійської та української мов дозволив встановити, що в обох мовах існує значна кількість паремій із лексемою «*bread (loaf)*», «*хліб*». Хоча хліб є одним із основних продуктів харчування не тільки української, але й британської нації, в українській мові існує значно більше паремійних одиниць із цим семантичним компонентом. Це вказує на любов українців до хліба та хліборобської праці. Аналіз семантичних особливостей українських паремій із лексемою «*хліб*» дозволив також з'ясувати, що цей продукт харчування асоціюється в українців із гостинністю та достатком. Вивчення англійських гастрономічних одиниць із вказаним компонентом свідчить про гостинність і чемність представників британської нації переважно стосовно званих гостей. Паремії на позначення національних продуктів харчування та страв британців та українців вказують на гастрономічні пристрасті та вподобання представників зазначених спільнот.

Англійські та українські паремійні одиниці на позначення води вказують на усвідомлення її першорядної значущості в житті людства як британцями, так і українцями. І в українській, і в британській лінгвокультурах існує значна кількість паремійних одиниць, в яких вода порівнюється із часом, життям, життєвими обставинами та досвідом людини. Українські паремії із лексемою «*вода*» використовуються також для надання позитивних і негативних характеристик людини.

Аналіз англійських паремійних одиниць із одиницями на позначення спиртних напоїв говорить про стриманість цієї нації та відсутність зловживання нею алкоголю. Українська ж нація навпаки представлена в її прислів'ях та приказках як така, що не позбавлена любові до горілки та інших спиртних напоїв. У зв'язку з цим в українському паремійному фонді існує значна кількість одиниць, що засуджують пияцтво та його наслідки.

**Ключові слова:** британці, гастрономічний код, національні риси, менталітет, паремії, українці.

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.** Паремії завжди привертала увагу мовознавців, оскільки ці одиниці мови є невичерпним джерелом знання про світ, людину та людські спільноти. Через фольклорне походження паремії

вважають також засобами реалізації різних кодів культури [див., напр., 1, с. 22; 2, с. 48], аналіз яких може надати різноманітні знання про ту чи іншу лінгвокультурну спільноту та особливості сприйняття нею світу, оскільки саме фольклор є формою існування її народної культури, традицій, звичок, вподобань тощо.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, вивчення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.** Попри наявність значної кількості досліджень різноманітних кодів культури та засобів їх втілення у мові та мовленні [див., напр., 1–7], ще дотепер відсутні є ґрунтовні дослідження гастрономічного коду, актуалізованого зокрема в паремійних одиницях англійської та української мов. Аналіз подібних одиниць не тільки дозволить виявити гастрономічні вподобання представників різних націй, але й надасть уявлення про особливості їх характеру, менталітету, ідіотетичні риси. Цей факт і визначає **актуальність** наукової розвідки, а її мета полягає у визначенні та наданні характеристики поняттям «культурний код», «гастрономічний код», аналізі гастрономічних паремій англійської та української мов.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.** У працях Д. Б. Гудкова та М. Л. Ковшова [3], В. В. Красних [4; 5], В. Н. Телія [6], С. М. Толстой [7] культурний код розглядається як знакова реалізація архетипів свідомості. Архетипи являють собою універсальні вроджені психічні структури, диспозиції, що визначають зміст колективного несвідомого, розпізнаються та виявляються у думках, уявленнях, снах, діях індивідів [8, с.14]. Архетипи, зберігаючись у формі колективного несвідомого, є результатом багатоглибкого досвіду наших пращурів. Архетипи визначають не конкретні уявлення, образи чи дії людини, а вроджені загальні настанови, що детермінують її поведінку, життєдіяльність, реакції. Такі настанови здобувають конкретну, в тому числі й образну форму в межах певного етнокультурного середовища та можуть виражатися в продуктах творчої діяльності у якості типових персонажів священних писань, міфів, казок, загадок, прислів'їв, приказок тощо. Змістову характеристику ці праобрази отримують лише тоді, коли вони проникають у свідомість та наповнюються матеріалом національно свідомого досвіду представників певної лінгвокультури.

Коди культури виражають набір культурних архетипів, що характеризують ідентичність лінгвокультури. На думку В. В. Красних, код культури є «сіткою», яку культура «накидає» на навколишню дійсність, членуючи, категоризуючи, структуруючи та оцінюючи її [5, с. 146]. Отже коди культури співвідносяться з давніми архетиповими уявленнями людини і, власне, «кодують» їх. Вони

є універсальними за своєю природою, ними володіє будь-який індивід. Вважається, що коди культури співвідносяться, насамперед, із тими архетипними уявленнями, в яких зафіксовані «наївні» уявлення людини про себе та всесвіт [4, с. 6].

В. Н. Телія вважає, що код культури – є власне таксономічним субстратом її текстів. Цей субстрат являє собою сукупність окультурених уявлень про картину світу тієї чи іншої лінгвокультури – її об'єктах, артефактах, явищах і притаманних їм просторово-часових та якісно-кількісних вимірів [6, с. 32]. Утворюючись, коди здійснюють свої функції у культурі.

Якщо за вихідне положення брати те, що коди культури є системою знаків (знакових тіл) матеріального та духовного світу, що стали носіями культурних смислів [5, с. 146], то сам код постає вторинним використанням знаків, які мають вже закріплене за собою первинне значення. Природа первинних знаків розподіляється на природні об'єкти (тваринний, рослинний коди), речі (предметний код), дії (акціональний код) та інші прояви дійсності (кольорові, звукові, смакові тощо). Засобами актуалізації культурних кодів постають не тільки предмети, об'єкти дійсності, артефакти, але й одиниці мовного коду, зокрема паремії.

Культурні коди фіксуються в паремійних одиницях, які поряд із одиницями інших семіотичних систем, відіграють провідну роль у ретрансляції та актуалізації колективного досвіду лінгвокультур, що характеризують їх ідентичність. Відображаючи у своїй семантиці фрагменти культурологічного характеру, ці одиниці слугують джерелом інформації про особливості менталітету тієї чи іншої нації.

Будь-який культурний код задає зміст, систему символів, декодування та розшифрування яких відбувається шляхом аналізу, інтерпретації змісту та символів коду, втілених зокрема в паремійних одиницях. Конденсуючи досвід поколінь, паремійні одиниці постають найпотужнішими засобами декодування змістів, що визначають особливості існування, світосприйняття, національні цінності, культурні коди тієї чи іншої нації [9, с. 519].

Гастрономічний код вказує на уявлення про їжу, напої, їх розмаїття, особливості здобуття, використання, приготування, традиції вживання, різноманітні трапези, гастрономічні пристрасті та уподобання, культуру харчування представників певної лінгвокультурної спільноти. Засобами актуалізації таких уявлень постають гастрономічні паремійні одиниці.

Уявлення про їжу, її розмаїття, особливості здобуття, використання, приготування, традиції вживання, гастрономічні пристрасті та уподобання, культуру харчування фіксувалися людиною найрізноманітнішими способами протягом всієї історії розвитку людської цивілізації. Їжа відіграла особливу роль у будь-якій лінгвокультурі, стаючи ідентифікатором її своєрідності та самобутності. Ставлення до їжі і дотепер відіграє роль універсального способу оцінювання та розуміння рис та якостей, менталітету представників різних лінгвокультур.

Гастрономічні паремії становлять значний шар паремійного фонду як англійської, так української мов. В англійській мові на сьогоднішній день нараховується більше семисот прислів'їв і приказок про їжу, її способів приготування та використання, в той час як кількість таких одиниць в українській та російській мовах є майже вдвічі більшою.

Велика кількість англійських та українських паремій має у своєму складі лексему *bread (loaf)*, *хліб*. Як один із основних

продуктів харчування багатьох народів, хліб вважається джерелом життя людини, символом її труда, на що вказують наступні англійські й українські прислів'я та приказки: *one can't live without his bread; they that have no other meal, bread and butter are glad to eat; good bread with fresh butter, the greatest of feasts; to know on which side one's bread is buttered; don't quarrel with your bread and butter; bread is the staff of life; to make one's bread; риба не хліб, ситий не будеш; млин меле водою, а чоловік живе їдою; без хліба і любов гине; кожному хліб не гіркий; коли хліб, тоді і розум; як уродить жито, то всім буде сито; хліб – над усією їжею пан; як є хліба край, то і в хліві рай, а як хліба ні куска, так і в горниці нудьга; хто без діла, той без хліба; риба – вода, ягода – трава, а хліб – усьому голова; без солі, без хліба – немає обіду; грушка – минушка, а хліб кожний день.*

Хліб вважається національним продуктом України, символом її родючої та благодатної землі. Українці шанують хліб, на що вказують наступні паремійні одиниці: *у хлібороба руки чорні, зате хліб білий; найсмачніший хліб від свого мозоля; з неба хліб не падає; як будеш рано орать, то не будеш бідувати; ооб лиха не знає, треба сіяє і орать; хто сіє та віє, той не бідніє; яка земля, такий і хліб; гній сухий – хліб пустий; сій озиме в пору, матимеш хліба гору; треба знає, коли жать; від колосу до колосу не чути й голосу.*

Українці знають багато рецептів приготування хліба. Кількість українських паремій із лексемою «хліб» є значно більшою у порівнянні із англійськими із лексемами *bread* та *loaf*. Різноманітні види хліба та хлібобулочні вироби мають свої назви, які часто використовуються у прислів'ях та приказках українців: *житий хліб – дідів пиріг; літом сякий-такий бур'янець, а хліба буханець – то й ситий чоловік; пироги не вороги; не гарна хата вуглями, а гарна пирогами; де пиріг із грибами, там і ми з руками; з'ївши калач, берися знов до хліба; не для Гриця паляниця; житий хліб пшеничному калачеві дід; обійдеться Великдень без гречаної паски; завжди є їдець на готовий хлібець; коли не стане хліба, то грінки гріє; там публіка – сім душ на пів бублика; або моя душа ворог цілого книша?*

Хліб та хлібобулочні вироби традиційно були продуктом торгівлі та обміну в Україні, зокрема: *плети йому калачі, а він тобі латті; треба хлібу напекти, на базар його вести.* Українці шанують та люблять свій хліб, родину, дім, країну, на що вказують наступні українські прислів'я: *де хліб-сіль-каша, там родина та домівка наша; краще їсти хліб з водою, ніж жити чужиною; жито та яриця вічно буде снитися.*

Як свідчить українські паремії із лексемою «хліб», цей продукт харчування асоціюється в українців із гостинністю та достатком: *як хліба край, то й в хліві рай; живемо: хліб жуємо, а іноді ще й присолоємо; коли хліб, тоді і розум; буде на хліб, буде й на обід.* Згідно з українським звичаєм гостинності круглий хліб із сільничкою посередині підносять гостям на рушнику, про що йдеться у наступному українському прислів'ї: *де хліб – сіль, там гостям рушник і постіль.*

Деякі українські продукти та страви є обрядовими. Наприклад, паляниця вважається українцями символом щастя і благополуччя родини й оселі, знаком прихильності та гостинності. З палянницею в Україні до дівчини йшли свататися, говорячи при цьому: *«у нас паляниця – у Вас гарна дівчина, у Вас товар – у нас купець».* Гарбуза давали при відмові одружитися з парубком, отже в українській мові існують такі вирази: *«піднести гарбуза», «годувати гарбузами».* Каравай, як символ достатку

й щастя, був окрасою весільного столу. Існувало також повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий віщує розлучення, а покручений – злу долю.

У британців існує лише декілька одиниць із лексемою *bread*, яка вказує на гостинність та достаток: *a happy man has bread buttered on both sides* – забезпечена людина є щасливою; *to eat somebody's bread and salt* – бути чимось гостем. Британська нація загалом вважається також гостинною та чемною, що експліковано наступними англійськими виразами: *break bread with somebody* – розділити з кимось хліб, *cast one's bread upon waters* – робити добро не чекаючи на подяку; *to write bread-and-butter letter* – писати листа-подяку за гостинність. Проте британці раді лише званям гостям та досить негативно та підозріло ставляться до випадкових зустрічей, запрошень, обідів.

Іжа у Великій Британії принаймні до XVII століття не була досить різноманітною. Проста гарна кухня – ось у чому відчувався пуританський дух цієї країни. Зокрема, їжею англійців була юшка, для приготування якої вони використовували борошно. Англійці любили їсти та готувати юшку, саме тому в англійській мові існують такі паремійні одиниці, як: *too many cooks spoil the broth; every cooks praises his own broth; it's the same old broth for dinner, only made a bit thinner*. Картоплю було завезено вперше в Ірландію лише у 1586 році, і лише через п'ятдесят років цей продукт став поширеним на території Великої Британії. Нині картопля є найважливішим компонентом денної трапези британців. Вважається, що в середньому за рік англієць з'їдає близько двохсот кілограмів картоплі [10, с. 36]. Проте в англійській мові існує небагато виразів із відповідною лексемою, можливо тому, що картопля все ж таки не була споконвічним продуктом харчування британців: *small potatoes* – незначні люди; *quite the potato* – якраз те, що потрібно. Помідори було завезено до країни лише в середині XVII століття.

Однією із найбільш улюблених українських страв є борщ, який вважається також найбільш поширеною першою стравою в Україні й дотепер. Унікальні смакові якості борщу зробили його відомим у всьому світі. Українці готують борщ із м'ясом, грибами, ковбасою, додаючи сметану. Пісний борщ із грибами заправляють олією з часником, а до борщу подають пампушки, политі олією з часником. В українському паремійному фонді існує достатня кількість одиниць, у яких відзначається любов українців до борщу та інших традиційних страв: *борщ – усьому голова; що до чого, а борщ до хліба; до борщу пан, а до м'яса сам; борщ та каша – їжа наша; добрий борщик, та малий в нас горщик; буде бабі біб у борщ; дешеве м'ясо – поганій борщ*.

В паремійному фонді англійської та української мов існує значна кількість образних одиниць із лексичним компонентом «вода». Так, наприклад, вода порівнюється у обох лінгвокультурах із часом (*as water into one's shoes* – невчасно (небажано); *час як вода, вчорашньої води не доженеш, пролиту воду назад не збереш*); життям, життєвими обставинами та досвідом людини (*life is not all clear sailing in calm waters* – життя – не спокійне плавання в тихих водах; *too much water drowned the miller* – у надлишку води й мельник потонув; *the scalded dog fears cold water* – обпікившись молоком, дуєш на воду; *to go through fire and water* – пройти вогонь та воду). На відміну від англійських, українські паремії із лексемою «вода» використовуються для надання характеристик людині, його поведінці, наприклад: *він у десятьох водах митий, він проти води пливе; він без кінця воду варить* тощо.

На сьогоднішній день в українській мові існує безліч прислів'їв і приказок, які вказують на ставлення українців до горілки, зокрема: *за козацьким звичаєм, п'ють горілку до чаю; пішла горілка по животу, як брехня по селу; горілка з ніг валить; горілочка, як дівочка: попробуєш, то ще схочеш; аби горілка була, ми й сухарі поїмо; з чужої горілки голова не болить*. Без горілки на Україні не обходилося жодне свято, жодна соціально значуща подія, на що вказують наступні паремійні одиниці: *без горілки ані не оженишся, ані не вмиреш; горілку попили, молоду бачили – пора й додому*. За українською традицією вважалося, що будь-який гідний хазяїн повинен мати у своєму хазяйстві горілку: *поставивши тарілки, дайте по чарці горілки; горілка єсть – хазяїну честь*.

Надмірна любов до горілки та пияцтво суворо засуджувалося українцями, на що вказує велика кількість паремійних одиниць української мови. Українці вважали, що зловживання горілкою може призвести до втрати здоров'я (*горілка – не дівка, здоров'ю злодійка; горілка людину в гріб заведе*); розуму (*втопив розум у горілці; горілка йому очі засліпила; горілочка-кума зведе хоч кого з ума; не шкода горілки випитої, а шкода розуму пропитого*); надмірної балакучості (*горілку випив, а язиком закусив*); лінощам та ледарству (*де ледарі зійдуться, там вино і горілка знайдуться; горілка в роботі – не помічник*); бідності та злиднів (*латку на латці ношу, а шаг на горілку держу; горілка худобу у борги гонить; пуди до дна – не бачити добра*); сварок, бійок, розладу у родинних стосунках (*де чарка, там і сварка; коло горілки не обійдеться без бійки; де горілка, там і сльози; горілку полюбив – родину знищив; хто горілку п'є, той найліпшу жінку б'є*); вслякому людському горю та біді (*горілка тільки біду шукає; горілка – всього доброго злодійка*).

Необхідно зауважити, що використання алкоголю в більшості лінгвокультур супроводжується певними правилами, умовностями та заборонами. І хоча в англійській мові, на відміну від української, не існує такої кількості паремійних одиниць, що вказують на негативні наслідки споживання алкогольних напоїв, представники британської нації все ж таки не обминають цю тему, про що свідчать їх паремійні одиниці: *«eat at pleasure, drink with measure»* – «їж вволю, пий у міру»; *«drunken days have all their tomorrow»* – «п'яний скаче, а проснувшись – плаче»; *«when wine is in, wit is out»* – «вино увійшло, розум вийшов».

Цікавим є той факт, що зараз, завдяки поширеним в англійському світі вимогам та правилам політичної коректності щодо уникнення вживання лексичних одиниць, які можуть дискримінувати або образити людину відносно її віку, статі, розумово-фізичних особливостей, расової приналежності, зовнішності, соціального статусу, фізичного стану тощо, в англійській мові замість лексичної одиниці «*drunk*» почали використовувати словосполучення «*tired and emotional*» [11, с. 18].

Отже, паремії є засобами актуалізації культурних кодів, у яких відбивається система цінностей, традицій, ціннісних настанов, особливостей світобачення та світосприйняття певної нації, лінгвокультурної спільноти. Коди культури є системою знаків матеріального та духовного світу, за допомогою яких здійснюється категоризація та концептуалізація навколишньої дійсності. Паремійні одиниці є засобами вторинної семіотичної системи, за допомогою яких відбувається об'єктивізація кодів культури. Англійські та українські гастрономічні паремії не тільки надають уявлення про

гастрономічні вподобання, особливості здобуття, приготування, традиції вживання та культуру харчування представників української та британської націй, але й про їх риси та якості, особливості світосприйняття та менталітету, культуру та традиції.

#### *Література:*

1. Волошкина И. О. Паремии: семантика, структура, функции. Москва : Изд-во «Перемена», 2011. 216 с.
2. Галинська О. М. Природний код культури в українських та англійських фразеологізмах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. пр. 2003. Вип. 9. С. 48–57.
3. Гудков Д. Б., Ковшов М. Л. Телесный код культуры. Москва : Просвещение, 2007. 288 с.
4. Красных В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. В. Красных. *Язык, сознание, коммуникация* : сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. 2001. Вип. 19. С. 5–19.
5. Красных В. В. Предметный код культуры в русском культурном пространстве. *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы* : материалы международной научной конференции, г. Москва, 8–10 июня 2003. Москва : Изд-во «Просвещение», 2003. С. 146–148.
6. Телия В. Н. Вариантность идиом и принципы идентификации вариантов. *Проблеми устойчивости и вариантности фразеологических единиц* : материалы межвузовского симпозиума, г. Тула, 23–24 февраля 1972. 1972. Вип. 2. С. 30–69.
7. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общесловянской практике. Москва : изд-во «Книга», 2008. 528 с.
8. Кондаков И. Психологические термины. Москва : Высшая школа, 1986. 142 с.
9. Куш Е. О. (2021). Англійські та українські паремії: етнокультурний аспект. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1 (21). С. 519–520.
10. Fox K. *Watching the English: The Hidden Rules of English Behaviour*. London : Nicholas Brealey Publishing, 2008. 440 p.
11. Goodheart E. PC or Not PC. New York : Partisan Review Press Book, 1994. 224 p.
12. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва : Русский язык, 1984. 944 с.
13. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь. 1993. 768 с.

#### **Kamyshova T. Gastronomic code in the paroemia fund of the English and Ukrainian languages**

**Summary.** The article is devoted to the research of the paroemia of the English and Ukrainian languages as a means of reflecting the gastronomic code of culture. The definition of the «code of culture» is given in the article and the gastronomic code of culture is characterized in it. Comparative analysis of English and Ukrainian gastronomic paroemias as means of reflecting of the national features and mentality of representatives of the British and Ukrainian nations is also carried out in the article.

Comparative analysis of English and Ukrainian paroemias revealed that a significant number of such units with the lexeme «bread (loaf)» exist in the English and Ukrainian languages. Although bread is one of the main food of both nations, paroemias with the abovementioned lexeme is more numerous in the Ukrainian language. This fact confirms love of Ukrainian nation for bread and agriculture. Semantic features of Ukrainian paroemias with the lexeme «bread» show, that it is associated with hospitality and prosperity by Ukrainian people. The study of English gastronomic paroemias with the component «bread» indicates the fact of hospitality and courtesy of the British nation towards invited guests. The analysis of paroemias with components designating national food and dishes of British and Ukrainian people reveal their gastronomic preferences.

English and Ukrainian paroemias with the lexeme «water» reveal the awareness of its great importance for human life by both nations. Semantic analysis of English and Ukrainian paroemias with the abovementioned lexeme shows that water is compared with time, life, life circumstances and human experience in them. Ukrainian paremias with the lexeme «water» are also means of giving of positive and negative characteristics to people.

Analysis of British paroemias with units designating alcoholic drinks shows the fact of restraint and absence of alcohol abuse by the nation. Ukrainian nation is represented in its proverbs and sayings as one that like gorilka and other alcoholic drinks. That is why a significant number of such Ukrainian paroemias condemn drunkenness and its consequences.

**Key words:** British, gastronomic code, national features, mentality, paremias, Ukrainians.